

Klinisch ABA-Systeem Protocolen

Praktijkhandleiding en Werkbladen voor Kindertherapeuten

Geïllustreerd ABA-Protocolssysteem: ABC-Registratie, Bekrachtiging en Vaardighedenopbouw

Dit praktijkgerichte protocolsysteem biedt kindertherapeuten, orthopedagogen en gedragsdeskundigen een methodisch kader voor functionele gedragsanalyse, doelgerichte bekrachtiging en systematische vaardighedenopbouw bij kinderen met neurodivergente ontwikkelingsprofielen, waaronder autismespectrumstoornissen (ASS).

Doelgroep:

Gekwalificeerde kindertherapeuten, orthopedagogen en gedragswetenschappers

Kerngebieden:

Functionele gedragsanalyse (ABC), bekrachtigingsschema's (DRA, DRI, DRO), DTT-taakanalyses en generalisatietrajecten

Uitgangspunten:

Niet-aversieve interventies, doorlopende toetsing van kindinstemming (assent) en ecologische validiteit

Professionele positionering

Dit instrumentarium dient als gestructureerde praktijkondersteuning binnen een behandel- of begeleidingstraject onder supervisie van een bevoegde hoofdbehandelaar.

Snelstart en Navigatie

Snelstart en Navigatie: Werkwijze en Formulierenlegenda

Het protocolsysteem doorloopt een vaste methodische cyclus van observatie naar interventie en overdracht. Gebruik onderstaande legenda en fasering om het juiste werkdocument op het juiste moment binnen het begeleidingstraject in te zetten.

Icoon Kompas:

Diagnostische verkenning, omgevingsdeterminanten en contextanalyse

Icoon Doel:

Doelgedrag, nulmeting en functionele operationalisatie

Icoon Gereedschap:

Taakanalyses, promptniveaus en bekrachtigingsschema's

Icoon Vinkje:

Evaluatie van kindinstemming, generalisatie en interpersoonlijke overdracht

Fase 1: Contextuele Nulmeting (Pagina 3 en 4)

- 1 Breng gedragspatronen objectief in kaart via minimaal drie tot vijf opeenvolgende ABC-observaties in de natuurlijke setting van het kind.

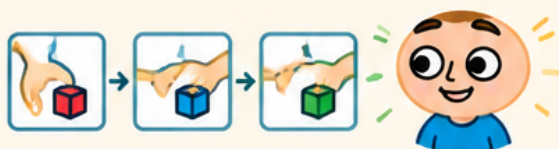
Fase 2: Bekrachtigingsdifferentiatie (Pagina 5)

- 2 Bepaal de handhavende functie van het gedrag en selecteer een passend differentieel bekrachtigingsschema (DRA, DRI of DRO) gericht op vervangend gedrag.

Fase 3: Deelvaardigheden Opbouwen via DTT (Pagina 6 en 7)

- 3 Ontleed complexe handelingsketens in discrete deelstappen met vooraf gedefinieerde prompts en een systematisch afbouwschema.

Fase 4: Borging, Ethiek en Generalisatie (Pagina 8 t/m 11)

- 4 Toets systematisch op transfer naar andere contexten en personen, terwijl de signalen van actieve kindinstemming continu worden bewaakt.

Visueel Stappenplan: ABC-Registratie

Stappenplan-Diagram: Methodische ABC-Gedragregistratie

Een betrouwbare ABC-registratie vereist dat gebeurtenissen strikt feitelijk worden vastgelegd, zonder interpretaties van emoties of vermoedelijke intenties. Volg onderstaande beslisstructuur direct tijdens of aansluitend op een observatieperiode.

A

(Antecedent): Noteer de fysieke context, aanwezige personen, taakeisen en de directe aanleiding.

B

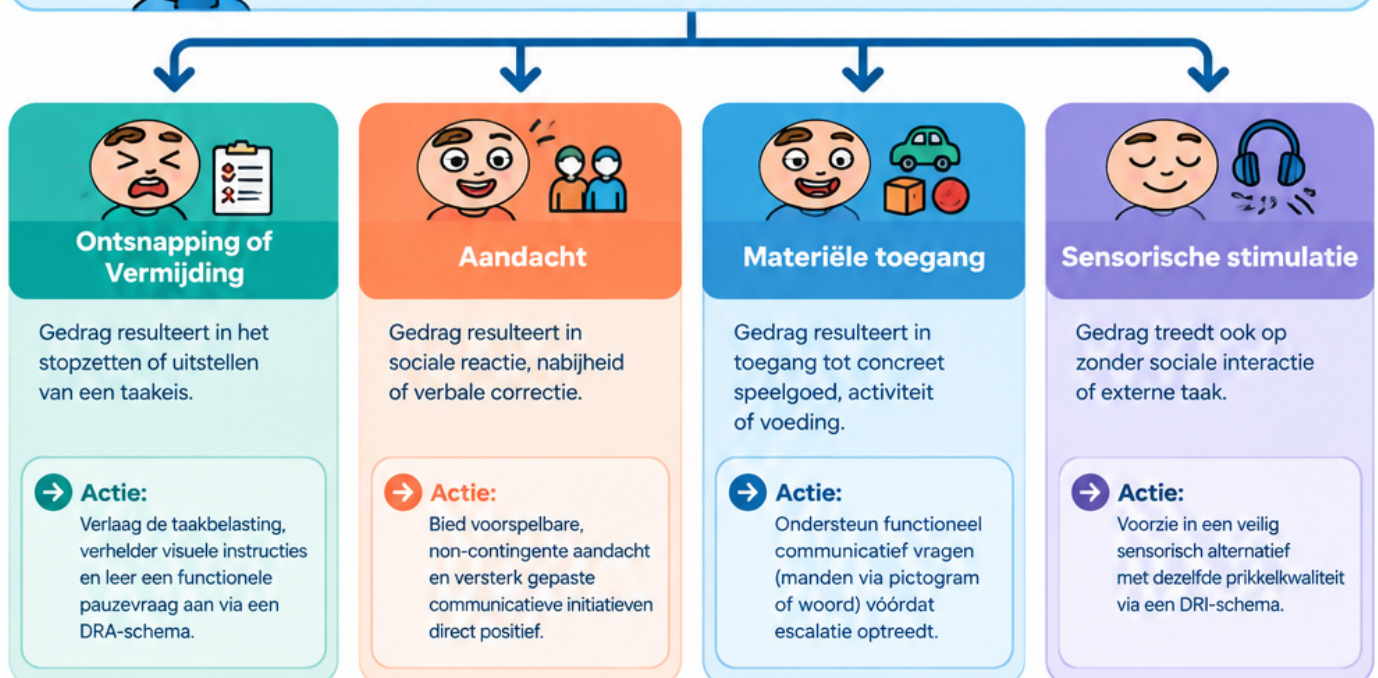
(Gedrag / Behavior): Beschrijf uitsluitend waarneembare handelingen in meetbare termen (frequentie, intensiteit, duur).

C

(Consequentie): Registreer exact hoe de omgeving reageerde en wat het kind direct verkreeg of verloor.

Wat is de vermoedelijke handhavende functie na analyse van de consequentie?

Printbaar ABC-Registratieformulier

Klinisch Registratieformulier: ABC-Observatielijst

Gebruik dit formulier tijdens observaties in de behandelruimte, de klas of de thuissituatie om patronen rondom specifiek doelgedrag objectief en gestandaardiseerd vast te leggen.

- Definieer het gedrag vooraf zodanig specifiek dat een onafhankelijke waarnemer tot dezelfde registratie komt.
- Vul de velden direct na het voorval in om vertekening door herinnering te voorkomen.

Cliëntcode:

Datum en tijdstip:

Observator:

Setting:

1

A

Context en Antecedent

(Directe aanleiding, taakeis en aanwezig)

B

Waarneembaar Gedrag

(Feitelijke handeling, duur en geschatte intensiteit)

C

Directe Consequentie

(Reactie omgeving en feitelijke uitkomst voor het kind)

2

A

Context en Antecedent

(Directe aanleiding, taakeis en aanwezig)

B

Waarneembaar Gedrag

(Feitelijke handeling, duur en geschatte intensiteit)

C

Directe Consequentie

(Reactie omgeving en feitelijke uitkomst voor het kind)

3

A

Context en Antecedent

(Directe aanleiding, taakeis en aanwezig)

B

Waarneembaar Gedrag

(Feitelijke handeling, duur en geschatte intensiteit)

C

Directe Consequentie

(Reactie omgeving en feitelijke uitkomst voor het kind)

Protocol Positieve Bekrachtiging

Protocol Positieve Bekrachtiging: Differentiële Bekrachtigingsschema's

Differentiële bekrachtiging is gericht op het structureel versterken van gewenst vervangend gedrag, terwijl ongewenst gedrag uitdooft doordat de instandhoudende consequentie consequent wordt onthouden.

- ✓ **DRA (Differential Reinforcement of Alternative Behavior):**
Bekrachtig een functioneel alternatief gedrag dat hetzelfde doel bereikt (bijvoorbeeld een hulpkaart tonen in plaats van roepen).
- ✓ **DRI (Differential Reinforcement of Incompatible Behavior):**
Bekrachtig gedrag dat fysiek niet tegelijkertijd met het probleemgedrag kan plaatsvinden (bijvoorbeeld beide handen op het werkblad in plaats van friemelen aan apparatuur).
- ✓ **DRO (Differential Reinforcement of Other Behavior):**
Lever een bekrachtiger wanneer het doelgedrag gedurende een vooraf bepaald tijdsinterval geheel achterwege is gebleven.
- ✓ **Afbouw van bekrachtiging:**
Beweeg van continue bekrachtiging (vaste ratio 1) naar variabele ratioschema's om generalisatie en bestendigheid te bevorderen.

Voorkeursbepaling

Voer voorafgaand aan het bekrachtigingstraject altijd een systematische voorkeursbeoordeling uit om te verifiëren of de geselecteerde stimuli voor dit specifieke kind daadwerkelijk een bekrachtigende werking hebben.

DRA

Bekrachtig alternatief gedrag

Voorbeeld:
Een hulpkaart tonen in plaats van roepen.

DRI

Bekrachtig onverenigbaar gedrag

Voorbeeld:
Beide handen op het werkblad in plaats van friemelen aan apparatuur.

DRO

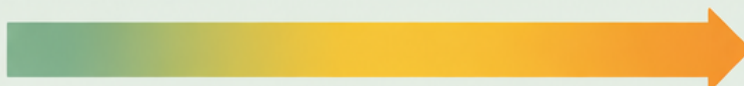
Bekrachtig afwezigheid doelgedrag

Voorbeeld:
Een bekrachtiger geven wanneer het probleemgedrag gedurende een vooraf bepaald tijdsinterval geheel is weggebleven.

Afbouw van bekrachtiging

FR1
(continue bekrachtiging)

Variabele ratio (VR)

Taakanalyse & DTT-Protocol

Vaardighedenopbouw: Taakanalyse en Discrete Trial Teaching (DTT)

Complexe handelingsketens worden via een taakanalyse opgesplitst in eenduidige, aan te leren deelaspecten. Discrete Trial Teaching (DTT) bouwt deze stappen op via een consistente stimulus-respons-consequentiecyclus.

- **Keteningsmethoden:** Pas forward chaining toe (stap 1 eerst zelfstandig), backward chaining (de laatste stap als directe succesevaring) of total-task chaining op basis van het leerprofiel.
- **Prompt-hiërarchie:** Volledig fysiek, gedeeltelijk fysiek, model, gebaar/wijzen, verbaal, naar volledig zelfstandig.
- **Systematische fading:** Schaal de ondersteuning pas af naar een lichter promptniveau wanneer het kind twee opeenvolgende sessies een zelfstandige score van minimaal 80 procent behaalt.

De DTT-cyclus stap voor stap

1 Discriminatieve Stimulus (SD)

Geef een heldere, beknopte instructie zonder overbodige verbale ballast en zorg dat het visuele werkveld vrij is van afleidende stimuli.

2 Prompt en Respons

Bied direct het geplande ondersteuningsniveau aan en gun het kind een verwerkingstijd van drie tot vijf seconden alvorens opnieuw te instrueren.

3 Consequentie en Bekrachtiging

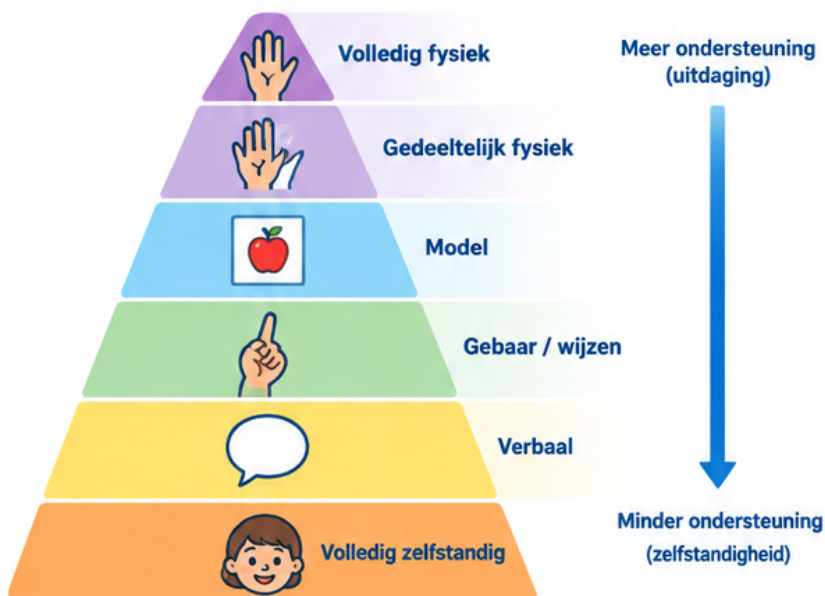
Geef direct een specifieke bekrachtiger bij een correcte respons; corrigeer neutraal en zonder bestraffende intonatie bij een incorrecte poging.

4 Inter-Trial Interval (ITI)

Hanteer een korte pauze van twee tot drie seconden tussen trials om materialen te herordenen en de score nauwkeurig te turven.

Prompt-hiërarchie

Therapierichtlijnen

- ✓ Gebruik een duidelijke, consistente taakanalyse en volg de DTT-cyclus.
- ✓ Kies de juiste keteningsmethode op basis van het leerprofiel.
- ✓ Start met een passend prompt-niveau en fade systematisch af wanneer het kind twee sessies $\geq 80\%$ zelfstandig scoort.
- ✓ Houd de sessies kort, rustig en voorspelbaar.
- ✓ Noteer de prestaties en vier vooruitgang.

Uitgewerkte Klinische Casus

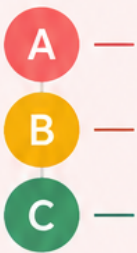
Uitgewerkte Klinische Casus: Praktijkvoorbeeld ABC en Taakanalyse

Onderstaand praktijkvoorbeeld illustreert de toepassing van een ABC-analyse en een bijbehorende taakanalyse bij een zevenjarige cliënt met vastgelopen taakstart en frustratiegedrag in de onderwijscontext.

- **Casusprofiel:** Daan (7 jaar, groep 4) - **Hulpvraag:** Zelfstandig aangeven van overvraging in plaats van werkmateriaal weggooien.
- **Geanalyseerde functie:** Ontsnapping aan complexe rekenopdrachten met meervoudige verbale instructies.
- **Interventieopzet:** DRA via een visuele pauzeknop gecombineerd met backward chaining voor het zelfstandig starten van de taak.

1 Nulmeting ABC

A = Leerkracht zegt 'Open je werkboek'

B = Gooit potlood op de grond en roept 'Nee!'

C = Wordt naar de gang gestuurd (ontsnapping onbedoeld bekrachtigd)

2 Interventie-ABC

A = Rekenopdracht met pauzepictogram op tafel

B = Tikt pauzepictogram aan

C = Timer op 2 minuten rust, daarna herstart met gedeeltelijke fysieke prompt

3 Taakanalyse 'Zelfstandig Starten'

Stap 1: Map openen (Zelfstandig)

Stap 2: Bladzijde opzoeken (Wijspropt)

Stap 3: Eerste som lezen (Verbale prompt)

Stap 4: Invullen (Bekrachtiging)

Generalisatieprotocol: Overdracht naar Dagelijkse Contexten

Een vaardigheid geldt pas als functioneel verworven wanneer deze betrouwbaar optreedt over verschillende begeleiders, materialen, instructievarianten en fysieke omgevingen.

- **Stimulusgeneralisatie:** Oefen doelgedrag met verschillende personen (therapeut, leerkracht, ouder) en wissel materialen en instructieformuleringen doelbewust af.
- **Responsgeneralisatie:** Moedig functioneel gelijkwaardige gedragsvormen aan (zoals zwaaien, 'hallo' zeggen of een hand opsteken als begroetingsrespons).
- **Overgang naar natuurlijke bekrachtigers:** Bouw geconstrueerde versterkers (zoals fiches of stickers) geleidelijk af naar intrinsieke en sociale bekrachtigers in de leefomgeving.

Thuis

- ☐ Oefen de vaardigheid in verschillende situaties (bijv. aan tafel, in de woonkamer).
- ☐ Gebruik verschillende personen (bijv. ouder, broer/zus).
- ☐ Wissel materialen en instructieformuleringen af.
- ☐ Beloon met natuurlijke versterkers (bijv. compliment, samen iets leuks doen).

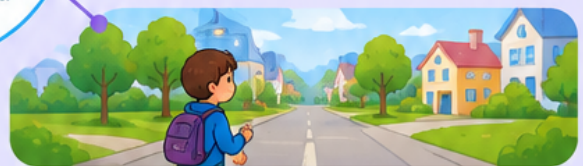
School

- ☐ Oefen de vaardigheid tijdens verschillende lessen en activiteiten.
- ☐ Gebruik verschillende leerkrachten en klasgenoten.
- ☐ Wissel materialen en instructieformuleringen af.
- ☐ Beloon met natuurlijke versterkers (bijv. trots, punten, succeservaring).

Behandelruimte

- ☐ Oefen de vaardigheid met verschillende materialen en werkvormen.
- ☐ Gebruik verschillende begeleiders (therapeut, stagiair, ouder).
- ☐ Wissel instructieformuleringen af (vertellen, voordoen, samen doen).
- ☐ Beloon met natuurlijke en sociale versterkers (bijv. compliment, high five).

Samenleving

- ☐ Oefen de vaardigheid in openbare ruimtes (bijv. winkel, park, sportclub).
- ☐ Gebruik verschillende mensen (bijv. onbekende, vriend, buur).
- ☐ Wissel materialen en instructieformuleringen af.
- ☐ Beloon met natuurlijke versterkers (bijv. sociale interactie, zelfstandigheid).

Afstemming met het netwerk

Stem wekelijks met ouders en onderwijsprofessionals af welk promptniveau momenteel van kracht is, om verwarring en terugval bij de cliënt te voorkomen.

Herbruikbaar Blanco Registratiemodel

Herbruikbaar Blanco Registratiemodel: DTT-Sessie en Vaardigheidsmeting

Dit registratieblad dient voor het kwantitatief documenteren van leertrials tijdens DTT-sessies. Het berekent het aandeel zelfstandige versus ondersteunde responsen ter onderbouwing van beslismomenten.

- **Scorecodering:** '+' = Zelfstandig correct; 'P' = Correct na prompt; '-' = Foutief of geen respons ondanks prompt.
- **Criterium voor fading:** Minimaal 80 procent zelfstandige scores ('+') over drie opeenvolgende meetsessies alvorens de taakstap te verzwaren.

Doelvaardigheid / Deelstap taakanalyse / Beoogd promptniveau / Sessienummer

Trialreeks 1 (Trials 1 t/m 5: notatie van scorecode, type prompt en latentietijd)

Trial	Scorecode (+/P/-)	Prompt type code	Latentietijd (sec)
1			
2			
3			
4			
5			

Trialreeks 2 (Trials 6 t/m 10: notatie van scorecode, type prompt en latentietijd)

Trial	Scorecode (+/P/-)	Prompt type code	Latentietijd (sec)
6			
7			
8			
9			
10			

Sessieresultaat: Aantal Zelfstandig (+) / Percentage Succes / Vervolgbesluit (Consolideren, Faden of Terugschalen)

Percentage succes:

_____ $\frac{\text{(aantal +)}}{10 \text{ (totaal aantal trials)}} \times 100 =$ _____ %

Vervolgbesluit prompt fading:

- ☐ Consolideren
- ☐ Faden
- ☐ Terugschalen

Bekrachtigingsschema-Kaart

Bekrachtigingsschema-Kaart: Monitoringsmatrix voor Behandelaars

Deze monitoringskaart ondersteunt behandelaars bij het systematisch bewaken van de frequentie en ratio van bekrachtiging, waardoor vroegtijdige of te abrupte afbouw wordt voorkomen.

- **Vaste Ratio (FR):** Bekrachtiging volgt na een vast aantal correcte reacties (bijvoorbeeld FR1 bij het aanleren van een nieuwe stap, FR3 bij stabilisatie).
- **Variabele Ratio (VR):** Bekrachtiging volgt rondom een gemiddeld aantal reacties (bijvoorbeeld VR4 voor een hoge uitdovingsresistentie).
- **Fichesysteem (Token Economy):** Visuele fiches worden stapsgewijs toegekend en aan het einde van de werkperiode ingewisseld voor een gekozen beloning.

Actueel bekrachtigingsschema (FR / VR / FI / VI) en aard van de bekrachtiger

Turfmatrix Bekrachtigingsmomenten (Blok 1: Sessie-introductie en taakstart)

Turfmatrix Bekrachtigingsmomenten (Blok 2: Oefenfase kerntaak)

Klinische evaluatie: Teken van verzadiging (satiation) of versterkte motivatie (establishing operation)

Ethische Kaders: Assent & Rechten

Ethische Kaders: Kindinstemming, Communicatie en Niet-Aversieve Benadering

Gedragsinterventies moeten te allen tijde de autonomie, waardigheid en fysieke en emotionele integriteit van het kind waarborgen. Bekrachting is uitsluitend bekrachtigend en opbouwend; aversieve methoden zijn uitgesloten.

1

Assent (Kindinstemming):

Toets continu op verbale en non-verbale instemming. Wegdraaien, huilen, afsluiten of fysiek verzet is een direct signaal om te pauzeren en de opzet aan te passen.

2

Assent-Withdrawal Protocol:

Leg vooraf vast hoe begeleiders handelen **wanneer het** kind aangeeft te willen stoppen; welzijn en autonomie prevaleren te allen tijde boven taakvoltooiing.

3

Verbod op aversieve maatregelen:

Fysieke fixatie, isolatie, bestraffende standjes of het onthouden van basisbehoeften zijn deontologisch en methodisch ontoelaatbaar.

4

Functionele Communicatietraining (FCT):

Gedragsproblemen zijn vaak uitingen van onvervulde communicatieve behoeften; voorziet altijd in een functioneel en toegankelijk communicatiekanaal.

Ethische toetssteen

Stel bij elke interventieafweging de vraag: Zou deze werkwijze als respectvol en acceptabel worden beoordeeld voor een neurotypisch kind in een vergelijkbare ontwikkelingsfase?

Samenvatting & Verantwoording

Afsluitende Samenvatting en Professionele Verantwoording

Dit protocolsysteem vat de methodische richtlijnen voor gedragsanalyse en vaardighedenopbouw samen conform hedendaagse standaarden binnen de pedagogische en kinderpsychologische praktijk.

Supervisievereiste:

Uitsluitend te hanteren door of onder inhoudelijke supervisie van gekwalificeerde professionals (zoals SKJ- of BIG-geregistreerde orthopedagogen of psychologen).

Geen resultaatsgaranties:

Gedragsontwikkeling is individueel en contextafhankelijk; dit document biedt een procesmatige structuur en pretendeert geen gegarandeerde gedragssuitkomsten.

Geen certificerende status:

Het toepassen van deze protocollen verleent de gebruiker geen formele gedragsanalytische accreditatie, licentie of beschermde titel.

Periodieke evaluatie:

Evalueer gestelde doelen en geregistreerde data minimaal elke zes tot acht weken in samenspraak met het cliëntsysteem en betrokken onderwijspartners.

Bevoegdheidsdisclaimer

Deze materialen vervangen geen specialistische diagnostiek, medisch advies of geïndiceerde multidisciplinaire zorgbehandeling.

Therapeut notities

